

«РОЛАН(Д)Ы(Н) ДУУЛАЛ»-ЫН МОНГОЛ ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙД

Г. Буяннэмэх¹⁶⁸ (МУИС, ШУС)

Товч утга: Энэ өгүүлэлд «Ролан(д)ын дуулал»-ын эх гар бичмэлийн талаар судлагааг тоймлон дурдав. Мөн үг бүтээлийн нэр, монгол орчуулгын эх, орчуулгын ажиглалт, шүлгийн бадаглал, мөр, нугалбар, үг, үеийн бүтэц зэрэгт хийсэн ажиглалт, зарим нэг хэсгийн орчуулга, дүйцэлийн талаар авч үзэв.

Түлхүүр үг: эх бичиг, нэр, бадаглал, шад, үе, орчуулга

Франц түмний уранзохиолын дээж, аян дайны сэдэвт баатарлаг тууль «Ролан(д)ын дуулал»-ыг 778 онд Пиренейн уулсын Ронсеваль хавцалд болсон франц-испанийн тулалдаанаас улбаалан 1087-1095 оны үед зохиогдсон гэж үздэг байна. Уг дуулалын бүх гар бичмэл, хувилбарууд «Турольдийн өгүүлсэн түүх энэ хүрээд тасалдлаа» гэж төгсдөг авч эдүгээ зохиогч нь тодорхойгүй хэмээх ажээ.

Судлаач Жозеф Бедье (Joseph Bédier), Жан Дюфурне (Jean Dufournet) нар сайхь бүтээлийн 8 эх гар бичмэл, 12 гаруй хувилбар бий хэмээн үзсэн байна. Эдгээрийг дурдвас 1. Оксфордын гар бичмэл (O), 2. Венецийн Ариун Марк сүмийн номын сангийн франц хөмрөгийн IV (V⁴), 3. 1150 оноос хойш үеийн хэмнэлт бичвэрүүд: Мөн эндэхийн VII (V⁷) гар бичмэл, Шато Ру хотын номын сангийн (C), Парисын Үндэсний номын сангийн франц хөмрөгийн 860 дугаарт гар бичмэл (P), Лион хотын номын сангийн 894 дугаарт гар бичмэл (L), Кембрижийн Тринити Коллежийн (T), 4. Поп Конрадын 1131-1133 оны «Ruolandes Liet» (K), 5. 1230-1250 оны үеийн Karlamagnussaga (n); 6. XIV зууны Галлийн хувилбар, 7. XIV зууны үеийн англи хувилбар, 8. Нидерландын хувилбар зэрэг болно. [6:51-52]

Эдгээрээс Оксфордын¹⁶⁹ 291 бадаглалт 4002 шадтай франц хэлээрхи эх бичвэрийг хамгийн бүрэн хувилбар хэмээдэг байна. Гэсэн хэдийвээр энэхүү эх бичвэр мэр сэр мадагтай, орхисон мөр бүхий байсныг бусад гар бичмэлтэй харьцуулан засчээ.

XIV зууны үеийн гар бичмэлд тулгуурласан Венецийн эх бичвэр франц хэлээр авч итали үг, хэллэг ихтэй 6012 мөр шүлэгтэй ажээ.

XIII-XIV зууны үеийн бичээч, сийрүүлэгчид яруу найргийн нугалбар, холбоц, айзамд зохицуулан адал явдал, янаг хайр, уран сэтгэмжээр утгыг нь

¹⁶⁸ МУИС, ШУС, ХУС-ын европ судлалын тэнхим, доктор, профессор

¹⁶⁹ XII зууны дунд үед аялгуу нь эс мэдэгдэх эхээс хуулбарласан гар бичмэл бөгөөд тусгай фонд болгох нөхцдөөр Оксфордын Их сургуульд гар бичмэлүүдээ бэлэглэсэн Дигбигийн хөмрөгийн 23-рт байдаг ажээ. [1:143]

дэлгэрүүлэн баяжуулсан тул Венецийн Ариун Марк сүм, Парис, Лион, Кембрижийн эх бичвэр тус бүр 8000 гаруй мөр шүлэгтэй. [1:142]

Дээрхээс үзвэл «Роландын дуулал»-ын эх бичвэрийн 4002-8000 мөр шүлэгтэй хэд хэдэн хувилбар байх ажээ.

Үүний зэрэгцээ Норвегийн соён гэгээрүүлэгч Хакон хааны зарлигаар 1240 онд гаргасан *Их Карл* гэсэн зүйвэрт хувилбар, утга агуулга нь ихэд өөрчлөгдсөн испани хувилбар, *Испанид довтолсон нь*¹⁷⁰, *Гвеноны урвалт / Carmen de prodicione Guenonis, Их Карл ба Роландын түүх / Historia Karoli Magni et Rotholandi* гэсэн латин хэлээрх XII зууны дунд үеийн хоёр туурвил, Сэргэн мандалтын үеийн Италийн яруу найрагчдын бүтээл, тухайлбал Пульчигийн Хүчирхэг Морганте/ *Morgante Maggiore* (1485), М. Боярдогийн *Роландын хайр / Orlando Innamorato* (1494), Л. Ариостогийн Догшин Орланд / *Orlando Furioso* (1516) гэхчилэн олон хувилбар өрнөдөд гарсан байна.

«Роландын дуулал» (La chanson de Roland) –ын гар бичмэлийг анх 1832 онд Хааны номын сангаас Анри Монэн (Henri Monin) олсон гэх бөгөөд Ф. Мишель (Francisque? Michel) Английн Оксфордын номын санд хадгалагдаж байсан гар бичмэлд үндэслэн 1837 онд эхний хэвлэлийг гаргасан ажээ.

Уг бүтээлийн олон хэвлэл 1850 оноос эхлэн бүгд *La chanson de Roland* нэртэйгээр гардаг болжээ. [6:375]

Аугаа Карл буюу Францын Шарлемань хаан 778 онд Испанид довтлон жил гаруй үргэлжилсэн аян дайны түүхээс сэдэвлэсэн «Роландын дуулал»-д 1. Испанийн Сарагос балгадын лал шашинт Марсиль хаан бэлэг сэлт барин бууж өгөхөөр хуурмаглан элч ирүүлсэний хариуд элчээр тохоогдсондоо хорсон бухимдсан Хааны хүргэн дүү, Роландын хойт эцэг Ганелон гүн Роландын амь насыг бүрэлгэхээр дайсантайгаа үгсэн урваж байгаа; 2. Ронсеваль хавцал дахи хүч тэнцвэргүй аюумшигт тулаан, Роланд, Оливье нарын үхэл; 3. Шарлемань хаантан зээ дүү Роландынхоо өшөөг авч сарацин нарыг бут ниргэн газар орныг нь эзлэн авч амьд үлдэгсэдийг нь загалмайтны шашинд оруулж байгаа; 4. Урван тэрслэгч Ганелон гүнийг шүүн таслаад яллан шийтгэсэн үйл явдлыг тод томруун, уран яруу өгүүлдэг.

«La chanson de Roland»-ыг монгол хэлнээ Х. Пэрлээ гуай орчуулж, *Орчуулгын сүүлд бичих оршил үг мануу* гэсэн шүлэглэсэн төгсгөлийн үг, түүх болон хэл уранзохиолын тайлбартайгаар «Роланд баатрын тууж»¹⁷¹ нэрээр 1969 онд хэвлүүлжээ.

¹⁷⁰ Уг бүтээл XIV зууны эхний хагаст Италид гарсан бөгөөд зохиогч нь тодорхойгүй. *ibid.*

¹⁷¹ *La chanson* гэдэг үгийг Х. Пэрлээ абугай яагаад «тууж» хэмээн буулгасан юм бол гэдэг бодол төрөн үгийн утгыг нягтлаваас : *Chanson* II poème épique du Moyen Age, divisé en laisses – épopée - дундат зууны үеийн бадаглаж шүлэглэсэн тууль- их туульс [12: 394a], орос орчуулгын *Песнь-и...* 2. Глава эпической поэмы. // В составе названий некоторых произведений народного эпоса. *Песнь о Роланде ...* [8:113в], *Песнь, -и ...* (устар.). 1. То же, что песня. «П. о вещем Олеге» Пушкина. 2. Глава поэмы. [12:454б], *тууж-...* хүүрнэн өгүүлэх үргэлжилсэн зохиолын нэг төрөл ... [10:2085a.], *дуулал-* Айзам цохилго даган нийцсэн зохих тооны үгсээс бүрэлдсэн нэг зүйлийн зохиолын хэлбэр [10:759a], *дууль-* Уянга туульсын зохиолын нэгэн төрлийн нэр, эмгэнэлт баатарлаг, баатарлаг эмгэнэлт аястай үйл явдал бүхий шүлэг, домогт шүлэглэл [10: 760б], *дууль-баллада* [10:79б], *баллада-* дууль, домогт шүлэглэл [Ц.Д. Орос монгол толь, УБ., 1982, 20а], *ballade f.* - ... 2. *Petit poème de forme régulière, composé de trois couplets ou plus ...* 3 түүнээс дээш бадагтай богино шүлэг; 3. *Poème de forme libre, d'un genre familier ou légendaire. ...* - чөлөөт хэлбэртэй ердийн эс бөгөөс домгийн төрлийн шүлэглэл [13: 213б] гэсэн байна. Иймээс, нэгтэйгүүр уг

Ийн монголчилохдоо Фердинанд Георгиевич де Ла Бартын¹⁷² «Песнь о Роланде» гэсэн 1937, 1958 оны хэвлэл (цаашид ФБ37,58), И.Н. Голенищев-Кутузов, Ю.В. Корнеев, А. А. Смирнов, Г. А. Стратановский нар хэвлэлийн эхийг бэлтгэн 1964 онд хэвлүүлсэн орос орчуулга (ГК64), «La Chanson de Roland» гэсэн 1913 (Ch13), 1965 (Ch65) хоёр франц нийт 5 орчуулгад тулгуурлан орос хэлээс монголчилсон байна.

1913 онд хэвлэгдсэн франц орчуулгыг эс олсон учраас эртний франц хэлээс орчин цагийн франц хэлнээ орчуулж, тайлбар бичсэн Жан Дюфурнегийн 1993 онд хэвлүүлсэн франц хувилбар (Д93) хийгээд Ю. В. Корнеевийн 1976 оны орос орчуулгыг (К76) лавлах хэрэглэгдэхүүнээр ашиглав.

Эдгээр орчуулгын хэмжээг бадаглал, мөрийн тоогоор гаргаж үзвээс ФБ37- 297 бадаглалт 4065 мөр, ФБ58-291 бадаглалт 4002 мөр, ГК 64-290 бадаглал, 4002 мөр, Ch65- 291 бадаглал, Д93- 291 бадаглал, 4002 мөр, К76-290 бадаглал, 4002 мөр шүлэгтэй байна. Х. Пэрлээ (П69) гуайн орчуулга 291 бадаглал 5814 шад бүхий байна.

Ийнхүү гурван хэлээрх орчуулгууд 290, 291, 297 бадаглалтай байгаа нь чухам ямар эх сурвалж, бичвэрийг ашигласантай холбоотой бол, бадаглал дахи мөрийн тоо франц, орос орчуулгад 5¹⁷³-аас - 35 (228) –ын хооронд, монгол орчуулга 8¹⁷⁴ -аас 52 мөрийн хооронд хэлбэлзэж харилцан адилгүй байгаагийн зэрэгцээ гурван хэлний орчуулга¹⁷⁵ хийгээд орос монгол орчуулгад¹⁷⁶ мөрийн тоо тэнцүү цөөвтөр бадаглал байх нь эх бичвэрээс гадна тухай тухайн хэлний шүлэглэх зарчим, орчуулагчийн арга барил, ур чадвараас хамааралтай нь мэдээж билээ.

Монгол орчуулгын тухайд франц, орос орчуулгын 2 нугалбарт нэг мөрийг толгой, сүүл холбосон 1 нугалбарт хоёр мөрөөр буулгаснаас мөрийн тоо нэмэгдсэнийг 7-р бадаглал дахи

Ch65, Д93 ... les freins sont en or, les selles enchâssées d'argent гэсэн 2 нугалбарт 3-р мөрийг

ФБ37,58-д ... На них уздечки были золотые,

А седла все литого серебра, ... гэж 2 мөрөөр,

П69-д ... Бүгээн зүстэй луусууд нь,

Бүгдээр алтан хазаартай.

Эрвээлж эмээл бүхэн нь

Эрдэнийн мөнгөн чимэгтэй... гэж 3 үгтэй нэг нугалбарт 4

мөрөөр;

бүтээлийг *la ballade de...*(... –ын дууль) бус, харин *la chanson de ...* (-ын дуулал) хэмээн нэрлэсээр ирсэн, нөгөөтэйгүүр сайхь бүтээлийн төрөл зүйл, утга агуулга, хэлбэр зохиомж дуулал лугаа нийцээж буй учир **Ролан(д)ын дуулал** гэдгээр нь энд авлаа.

¹⁷² Фердинанд Георгиевич де Ла Барт гүн (1870-1915) Өрнөдийн уранзохиолын түүхч, «Роландын дуулал»-ыг 1897 онд орос хэлээр орчуулж, Пушкиний нэрэмжит шагнал авчээ. *Литературная энциклопедия*, Т. 6, 1932, стб. 9

¹⁷³ Д93, ФБ37,58-ын 26, 51, 60, 63, 213-т.

¹⁷⁴ П69 –ийн 21, 22, 25, 26, 45, 46, 101, 102, 121, 182, 191, 220, 271, 283, 285-д.

¹⁷⁵ Ch65, Д93, К76, П69-д: 211 (6), 121, 182, 220, 271 (8), 203, 286 (10), 215, 236 (12), 33 (16), 43 (17) мөртэй.

¹⁷⁶ ФБ37,58 болон П69-д: 25, 46, 285 (8), 221, 249 (10), 259 (12), 284 (14), 170, 263 (16), 243 (18), 128, 179 (20) шадтай байна.

8-р бадаглалд франц, орос орчуулгын 26 мөрийг 52 мөрөөр монголчилсоноос:

Ch65, D93-д L'empereur se montre joyeux et gai
Cordes est prise et ses murailles en pièces;
de ses perrières il a abattu les tours ...

ФБ37,58-д Могучий Карл и радостен и светел
Взял Кордову он, стены разгромил,
На землю он поверг твердыни башен ...

гэсэн франц, орос орчуулгын тус бүр хоёр нугалбарт гурван мөрийг

П69 Хүчит Карл хаан тан
Хөхүүн тааламжтай байсан нь
Балгад Кордыг эзлээд
Баталсан хэрмий нь эвдлээд,
Өндөр цамхагий нь нурааж
Өлөн товрог болгосон байлаа.

гэхчилэн нэг нугалбарт 6 мөрөөр толгой холбон орчуулсан;

87-р бадаглалын

Ch65, D93-д Roland est vaillant et Olivier est sage
tous deux sont de merveilleux vassaux ...

ФБ37,58-д Мудр Оливьер, а граф Роланд бесстрашен
Известны оба доблестью своею ... (88-д) гэсэн франц орос
орчуулгын тус бүр хоёр мөрийг

П69-д Оливьер баатар мэргэн ухаантай
Роланд баатар аймшиггүй зоригтой
Хос баатар гавъяа зүтгэлээрээ
Хорвоод цуутай болсон байлаа.

хэмээн 4 шадаар орчуулсан зэргээр жишээлэн авлаа. Бидний тооцоолсноор нэг нугалбарт 3 үгтэй мөр¹⁷⁷ л гэхэд 618 байгааг зарим бадаглалаас харж болно.

Франц, орос орчуулгын утгыг өчүүхэн ч сэвтээлгүй, уран яруу шүлэглэн буулга-сан Пэрлээтэний орчуулах арга барилаас суралцах, судлах хэн хүнд хэрэг болуужин гээд ... монгол шүлэгт *үеийн тоо онцын рольгүй, үеийн тоо чухал* (Ч. Чимэд)..., монгол шүлэг бол *мөр, үеийн тоог чандлан бичдэг силлабин (үеийн) шүлгийн зарчимтай...* (Д. Цэрэнсодном) ... [14:134] хэмээснээс улбаалан мөрийн тоо харилцан адилгүй хориод бадгийг түүвэрлэн сонгож монгол, франц, орос орчуулгын мөрийн доторхи нугалбар буюу хэмнэлийн бөлөг (groupe rythmique), үгийн тоо, үе, хэмнэлийг тулган үзээд үеийн бүтцийг чадан ядан гаргасанаа 1-р бадаглалаар¹⁷⁸ жишээлэн орчуулгын ард тэмдэглэн орууллаа.¹⁷⁹

Ch65, D93

1 Charles le roi, notre grand empereur 2 4/6 5 ∪∪∪- / ∪∪∪∪∪-

¹⁷⁷ П69-ийн 136,163,180, 185, 199, 213, 228, 281 г.м.

¹⁷⁸ Нэгд, монгол орчуулгын 291 бадаглалаас 67.2% нь дундажаар 4-5 үгтэй шадтай байгаа, хоёрт, түүвэрлэсэн бадгийн анализ, ерөнхий ажиглалтаас үүдэн Х. Пэрлээ гуай Ф. де Ла Бартын орчуулгыг голлон баримталсан байх талтай хэмээн эхний бадаглалыг энд жишээлэн авав.

¹⁷⁹ Шад дахи нугалбарыг | , өргөлтөт үеийг – , өргөлтгүй үеийг ∪ гэж тэмдэглэлээ.

2 sept ans tout plein est resté en Espagne.	2	4/6	6	УУУ- / УУУУУ-
3 Jusqu'à la mer il a conquis les hautes terres ;	2	4/6	6	УУУ- / УУУУУ-
4 il n'est château qui devant lui résiste,	2	4/6	7	УУУ- / УУУУУ-
5 mur ni cité qui restent à forcer,	2	4/6	6	УУУ- / УУУУУ-
6 hors Saragosse qui est sur une montagne.	2	4/6	6	УУУ- / УУУУУ-
7 Le roi Marsile la tient, qui n'aime pas Dieu;	2	6/6	7	УУУУУ- / УУУУУ-
8 Il sert Mahomet et invoque Apollin:	2	5/7	6	УУУУ- / УУУУУУ-
9 il ne peut empêcher le malheur de l'atteindre.	2	6/6	6	УУУУУ- / УУУУУ-

Эл 9 мөрийг үеийн бүтцээр нь авч үзвээс эр, эм холбоц сэлгэсэн бадранга өлмийт¹⁸⁰ хэмжээтэй байна. Энэ нь франц хэлний үгийн өргөлт хэмнэлийн бөлгийн эцсийн үедээ шилждэг өгүүлбэрзүйн шинжтэй, өргөлтөт үеийн эгшгийн **өнө** өргөлтгүй үеийнхээсээ нэг дахин урт дуудагдаг лугаа тохирч байна.

ФБ37.58

1 Державный Карл, наш славный император	2	4/7	5	У-У- / У-УУУ-У
2 Семь долгих лет в Испании сражался:	2	4/7	5	У-У- / У-УУУ-У
3 И до моря вся горная страна	2	4/6	5	УУ-У / У-УУ-
4 В его руках; сдалися Карлу замки,	2	4/7	5	У-У- / У-У-У-У
5 Разбиты башни, грады покорились,	2	5/6	4	У-У-У / -УУУ-У
6 И стены их рассыпались во прах.	2	4/6	5	У-УУ / У-УУУ-
7 Лишь не взял Карл Великий Сарагоссы	2	7/4	5	-У-УУ-У / УУ-У
8 Что на горе стояла: царь Марсилиий	2	7/4	5	-УУ-У-У / -У-У
9 Владеет ею; в бога он не верит,	2	5/6	5	У-У-У / -У-У-У
10 Он Аполлину служит, Мухамеду	2	7/4	4	УУУ-У-У / УУ-У
11 Но близок час погибели его.	2	4/6	5	У-У- / У-УУУ-
Аой!	1	2		

ГК64, К76

1 Король наш Карл, великий император,	2	4/7	5	У-У- / У-УУУ-У
2 Провоевал семь лет в стране испанской,	2	6/5	5	УУУ-У- / У-У-У
3 Весь этот горный край до моря занял,	2	6/5	6	- -У-У- / У-У-У
4 Взял приступом все города и замки,	2	4/7	6	У-УУ / УУУ-У-У
5 Поверг их стены и разрушил башни.	2	5/6	6	У-У-У / УУ-У-У
6 Не сдали только Сарагосу мавры.	2	5/6	5	УУ--У / УУ-У-У
7 Марсилиий-нехристь там царит всевластно,	2	5/6	5	У-У-У / УУ-У-У
8 Читит Магомета, Аполлена славит,	2	5/6	4	-УУ-У / УУ-У-У
9 Но не уйдет он от господней кары.	2	5/6	6	-УУ-У / УУ-У-У

Эдгээр орос орчуулгын шад бүрт ерөнхийдөө өргөлтгүй, өргөлтөт үе дараалсан, нэг бол сэлгэсэн дөрвөөс таван өлмийт ямб¹⁸¹ хэмжээст шүлэглэл гэхээр байна.

¹⁸⁰ IV бадранга өлмий: /‘ ‘ ‘ -/ -н тайлбарыг үзэх [8:71]

¹⁸¹ орос бичвэрийн тухайд ямб гэдгийг өргөлтөт, өргөлтгүй үеийн бүтцээр нь авсан болно. Грек гарвалитай эл үгийг францаар *iambe*, англиар *iamb* гэж бичнэ.

П69

1	Эзэнлиг Карл, алдарт манай хаан	2	4/5	5
2	Эспан газарт долоон жил дайтаж,	2	4/5	5
3	Тэнгис хүртэлх хамаг уулын орныг	2	4/6	5
4	Тэр хаан гартаа оруулсан билээ.	2	4/5	5
5	Балгад шилтгээн Карлд эзлэгдэж,	2	4/4	4
6	Бат цамхаг хэмхрэнхэн унаад	2	3/5	4
7	Тойрсон хэрэм нь бутранхан нураад	2	4/5	4
8	Тоосон товрог болоод хэвтэцгээнэ.	2	4/6	4
9	Хадан уулын оргилд л оршдог	2	4/4	4
10	Хаан Марсилийн эзлэнхэн суудаг	2	4/5	4
11	Аугаа иххэн Сарагос балгасыг	2	4/6	4
12	Авч эзлээгүй л байж, Карл хаан.	2	5/2	5
13	Хаан Марсилийн загалмайтны шажинд	2	4/5	4
14	Хайр сүжиг ердөө л байдаггүй байж,	2	3/6	5
15	Амь үрэгдэх цаг нь ойртон ирэвч	2	5/4	5
16	Аполлин Мухаммед хоёртоо л сүсэглэнэ.	2	8/4	4
	Хур-рай!	1	2	1

Хэл хэлний шүлэглэх ёсон харилцан адилгүй хэмээн үздэг авч гурван хэлний эдгээр орчуулгаас ажиглавал шад нь 2 нугалбар бүхий ойролцоогоор 10 үет ихэнхдээ 5 үгтэй байгаа нь нэн сонирхолтой бөгөөд цаашид нарийвчлан үзүүштэй санагдана.

Монгол орчуулгын 1-р бадаглалд франц, орос орчуулгын дөрвөн мөрийг нугалбараар нь хуваан найм, хоёр мөрийг хамтатган гурван мөр болгоод цаад хэлний шүлэглэх ёсонд баригдалгүй, монгол шүлгийн янзаар хослон толгой холбож 16 мөрөөр орчуулсан нь утга агуулгыг оносон үгээр бүрэн, яруу тод буулгасан байна. Энд ... оргилд л ..., ... хоёртоо л ... гэж сул үг л-ийг онцлон ялгаж тодотгох, –хан² бүтээврийг хэмхрэнхэн, бутранхан, эзлэнхэн ... хэмээн эрчимжүүлэх хийгээд баймж утгаар хэрэглэсэн нь оновчтой агаад тухайн мөр дэхи үеийн тоо, хэмжээнд тохирсон байна. Энэ нь тохиолдлын байж болох ч Д. Цэрэнсодном гуайн санаа оноог батласан нэгэн жишээ болно.

Ch65, D93-82

Olivier dit : / J'ai vu les païens.

Jamais nul homme sur terre /n'en vit plus.

Devant nous / ils sont cent mille avec boucliers... хоёр нугалбарт 4-5-6 үгтэй,
10-10-12 үет эм холбоц бүхий бадранги өлмийт,

ФБ37.58- 83

Испанских мавров / видел я так много,

Как ни один из смертных /не видал!

Пред нами /их не менее ста тысяч... хоёр нугалбарт 6-5-7 үг бүхий
11-10-10 үет ямб,

ГК64, К76-82

Промолвил Оливье:/ Идут враги

Я в жизни не видал /такой толпы,
Сто тысяч мавров там: /при каждом щит ... хоёр нугалбарт, 4-5-7 үгтэй,
10-10-10 үет ямб хэмжээст франц орос хэлний орчуулгын тус бүр гурван мөрийг
П69 82

Үхэлт хүн /нэгэн ч удаа

Үзээгүй /олон маурыг харлаа.

Манай өмнө байгаа/ тэд нар

Магад /бумаас цөөнгүй байлаа. ... гэж 7-9-8-8 үет 4 үгтэй дөрвөн шадыг
толгой, сүүл холбон буулгасан нь эхний жишээтэй ойролцоо байна.

Ийнхүү франц, орос орчуулгын бадаглал, шад, үеийн хэмжээст баригдалгүй монгол шүлгийн ёсыг баримтлан эх хэлнийхээ шавхагдашгүй баялаг үгийн сангаас ширээн дээжилж уг бүтээлийг монголчилсон Пэрлээ абугайн орчуулгыг шимтэн үзэхүйд ажигласан ганц нэгхэн зүйлийг энд дурдасу.

Тухайлбал, 8-р бадаглалын (33-36-р шад)

...Шадарчууд цагаан торгон ширдэг дээр

Шагай наадан сууцгааж байлаа.

Нас ахиж ухаан суусан нь

Наадаж бүгдээр шатар тавилаа. ... гэдэгт **шагай наадах** хэмээн монголчилсоныг лавлахад ФБ37, 58-д **играют в кости...**, ГК64-д ... другие **в зерьнь играют** ¹⁸² за столом, Ch65, D93-т ... **jouent aux tables et aux échecs** ... гэж байлаа. Хар цагаан хоёр талтай жижиг ясан хавтгай орхиж бооцоотой тоглодог байсан тоглоомын нэрийг болох хэмжээгээрээ эрэн хайгаад олсонгүй, онооход тун ярвигтай байна. Иймээс монгол хүний ахуй амьдрал, сэтгэлгээнд нийцүүлэн **шагай** гэдгээр авсан бололтой.

185-ын (5-6-р шад)

... Гэгээн **лха** тэнгэр хааны толгойд

Гэрэлтэн шөнөжингөө байгаад ...

... **Архангел** встал у Карла в головах ... (Ch65, D93)

... **L'ange** reste toute la nuit à son chevet. (ФБ37,58)

Загалмайтны шашинтны тухайд нэг бол **сахиусан тэнгэр** гэж орчуулах эс бөгөөс **Архангел** гэдгээр буулгаваас зохилтой. Ер нь наанадаж гэхэд шашны гурван том урсгалын сахил санваартны нэрээс эхлээд л орчуулж оноон буулгахад бэрхшээлтэй байдаг учир энэ талын судлагаа, зүйлчилсэн толь хийх шаардлагатай байна.

27-р бадаглалын (7-8 мөр)

... **Ташенбрюн** нэрт хүлэг мориндоо

Тавхийтэл мордоод авлаа Ганилон ...

... На **Ташебруна**, на скакуна вскочил ... (ФБ37,58)

... Sur **Tachebrun** son destrier il est monté ... (Ch65, D93)

гэж гурван хэлний орчуулгад байна. Энэ үгийг **толбот хүрэн** гэж буулгаж толгой холбоход шадын бүтцийг эвдэхээргүй мэт бодогдоно.

¹⁸² Зерьнь-азартная игра в небольшие косточки с белой и черной сторонами, носящие то же название.
ru.wikipedia.org/wiki

108-р бадаглалын (1,2-р шад)

... Жерин гүн **Сореле** нэрт моринд мордож
Жерьер гүн **Пассе-серфе** нэрт морио унаж ...

... Le comte Gérin monte le cheval **Sorel**
et son compagneon Gérier **Passecerf** ... (Ch65, D93)

... На скакуне Сореле граф Жерен
И граф Жерье на быстром Пассе-Жерфе ... (ФБ37,58)

Адууны **зээрд** зүсмийг **sorel** гэдэг. **Passecerf** нь «зээр гүйцэх» маш хурдан гэсэн утгатай. Бид хурдан хүлгээ салхин (зээрд ...) г.м. нэрлэдэг уламжлалтай боловч энэ тухайд зүсэм нь тодорхой бус тул Пассе-серф гэж буулгахаас өөр боломжгүй мэт.

63-р бадаглал (3,4-р шад)

... Хайрт **ач хөвгүүн** минь чамайг
Хагас өмөг цэрэгтэйгээ үлдээе ...

Могучий Карл позвал к себе Роланда:

Оставлю я тебе, **племянник** милый,

Своих дружин великих половиноу, - (ФБ37,58)

L'empereur s'adresse à **son neveu** Roland

Seigneur, cher **neveu**, vous le savez bien:

je vous laisserai la moitié de mes troupes; (Ch65, D93)

Төрсөн ах,эгч, дүүгийн хүүг франц хэлнээ **neveu** оросоор **племянник** гэдэг бөгөөд ах, эрэгтэй дүүгийн хүүг монгол хүний эшийн нэрд ач (дүү), эгч, дүү охины хүү бол зээ (дүү) гэдэг. Охин дүүгийнх нь хүү Ролан(д) Карл хааны ач бус **зээ** (дүү) болно.

92-р бадаглал (17)

... «**Монжой!**» уриаг нэгэн удаа сонсогч

Мохошгүй гавъяа зүтгэл гэж мэдлээ. ...

... A les entendre clamer «**Monjoie**»,

on aurait pu se rappeler ce qu'est la vaillance ... Ch65, D93)

... Кто раз слышал «**Монжой!**»

Тот знал, что значить доблесть и отвага! (ФБ37,58)

Орчин цагийн франц хэлний авиа дуудлагаар бол **Монжуа** гэмээр.

Дээр өгүүлснийг нэгтгэвээс

1. «Роландын дуулал»- ын франц, орос хэлээрхи олон орчуулгаас 291 бадаглалт 4002 шадтай орчуулгыг Оксфордын эх бичвэрийг баримталсан орчуулга гэж үзэж болох юм.
2. Ерөнхий ажиглалт хийгээд түүвэрлэн тулгасан хориод бадаглалаас үзэхэд Х. Пэрлээ гуай франц хоёр, орос гурван орчуулгыг харьцуулан, орос хэлээс монголчилохдоо ФБ37, 58-г голдуу баримтлан орчуулсан байна.
3. Франц, орос орчуулгын хоёр нугалбарт нэг шадыг хоёр, хоёр шадыг утгаар нь гурван мөр болгон монгол шүлгийн ёсоор толгой, сүүл холбон буулгасанаас монгол орчуулга 5814 шадтай байна.

4. Франц, орос орчуулгын шад нь арваас арван хоёр үе бүхий 4-5 өлмийт ямб хэмжээст шүлгийг үеийн тоог тэнцүүлэн монгол хэлний шүлэглэх ёсоор толгой, сүүл холбон монголчилсон.
5. Монгол хэлний шавхагдашгүй баялаг үгийн сангаас ширээн дээжилж уг бүтээлийн утга агуулгыг эс сэвтээн зарим газар нь монгол ахуй амьдрал, монгол хүний сэтгэлгээнд нийцүүлэн, яруу уянгалагаар монголчилсон Пэрлээ абугайн орчуулга нь суралцах, судлах зүйл ихтэй сайн орчуулга болжээ.
6. Орчуулгад шашны сахил санваарын нэр томъёололыг зөв оноон буулгах асуудал нэн бэрхшээлтэй байдаг учир шашин судлал, хэлний мэргэжилтэн нар хамтран нэр томъёоны толь гаргах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Summary

In this article, by comparing Mongolian version of the “Roland’s singing”- a heroic epic, translated by Kh. Perlee from Russian into Mongolian and published in 1969, with Russian and French versions, I have partially considered strophic lines, caesura, word and syllabic structures and equivalency of translations of chosen parts. Through taking some examples from his work, I intend to show that Mongolian version has consisted of five thousand eight hundred fourteen lines as the translator Kh.Perlee translated one line with two caesura in Russian and French versions into Mongolian in three lines, but two lines in Russian and French versions into Mongolian in three lines according to meaning. Moreover, he equalized syllabic numbers in Mongolian version while translating the lines composed of twelve syllables with four or five iambic feet. According to Mongolian versifying tradition, he richly used alliterations and rhymes in his translation. In conclusion, I’d like to say that he lyrically translated the epic in accordance with Mongolian way of life and reference Mongolians’ mentality not distorting meaning of it in some parts. This translation can be a good for any literary translators.

Ашигласан номзүй:

1. АН СССР, *Песнь о Роланде*, Старофранцузский героический эпос, Издание подготовили: И. Н. Голенищев-Кутузов, Ю. В. Корнеев, А. А. Смирнов, Г. А. Стратоновский, Изд-во Наука, Москва-Ленинград, 1964.
2. *Песнь о Роланде*, Перевод со старофранцузского Ф. Г. де Ла Барта, изд-во «Художественная литература», 1937.
3. *Песнь о Роланде*, Перевод Ю. В. Корнеева, изд-во «Художественная литература», 1976.
4. *Роланд баатрын тууж*, монголчилсон Х. Пэрлээ, Сүхбаатарын нэрэмжит Хэвлэлийн комбинат, УБ., 1969.
5. *La Chanson de Roland*, I-II, laisses 1 à 291 par Guillaume Picot, Larousse, Paris, 1965.
6. *La Chanson de Roland*, Texte présenté, traduit et commenté par Jean Dufournet, GF Flammarion, Paris, 1993.

7. Буяннэмэх С., *Уран зохиолын зүйлийг хэрхэн зохиох сэдэв, Нэг. шүлгийн тухай*, Уран үгсийн чуулган 1928, УБ., 2013, т. 18-23.
8. Галбаатар Д., *Уран зохиол- онол, түүх, шүүмжлэл, Нэвтэрхий толь*, УБ., 2012.
9. АН СССР, Институт русского языка, *Словарь русского языка*, Том III, Москва, Русский язык, 1983.
10. Монгол улсын ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэн, *Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь*, боть II, IV, УБ., 2008.
11. Монгол улсын ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Орос улсын ШУА-ийн Хэлшинжлэлийн хүрээлэн, *Монгол орос дэлгэрэнгүй их толь*, II боть, Москва, 2001.
12. С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва, Русский язык, 1981.
13. Paul Robert, *Le nouveau Petit Robert, dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Le Robert, 2008.
14. Шархүү А., *А. С. Пушкиний шүлгээс Д. Нацагдорж орчуулсан нь*, ХИС, Орчуулах эрдмийг эрхэм болгохуй, УБ., 2014, т. 132-140.